
В.В. Камєва,
аспірантка НТУУ “КПІ”
Київський політехнічний університет

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Соціально-економічні перетворення, які відбуваються нині в нашій країні, покликали до життя зміни в системі вищої освіти. Нові реалії ставлять завдання кожному навчальному закладу: докорінно переглянути сам підхід до організації навчально-виховного процесу, до змісту фахової підготовки і виховання студентської молоді, до розробки і впровадження перспективних технологій навчання.

Сучасне життя висуває жорсткі вимоги до особистісних та професійних якостей соціального працівника. Ефективна робота установ соціального захисту неможлива без висококваліфікованих працівників, тому проблема освітньо-кваліфікаційної характеристики соціального працівника, побудова моделі його особистості нині активно досліджується науковцями.

Система підготовки соціального працівника, яка виникла протягом останніх років і постійно розробляється науковцями, зорієнтована головним чином на оволодіння ним певною системою теоретичних знань, де важливе місце посідають філософія, соціологія, психологія, педагогіка тощо, методологічних засад, спеціальних умінь, методик і технологій. Однак успіх професійної діяльності соціального працівника залежить великою мірою від його особистісних характеристик: системи цінностей, психологічної культури, самосвідомості, інтелекту тощо, про що неодноразово наголошували такі українські та зарубіжні дослідники, як В.Андрущенко, В.Васильєв, Є.Климов, А.Капська, Л.Коваль, І.Мигович, А.Мудрик, В.Полтавець, Т.Сила, К.Шендеровський та ін. З огляду на ці фактори разом зі світоглядною та професійною підготовкою майбутніх фахівців особливого значення набуває така підготовка соціального працівника, метою якої є формування професійно значущих якостей особистості, її гуманістична спрямованість.

Останнім часом проблеми професійної підготовки соціальних працівників набули великої актуальності. Аналіз наявної наукової літератури демонструє, що основні напрямки досліджень здебільшого орієнтовані на дефініювання критеріїв професійної компетентності, придатності та психологічної готовності практикуючих психологів, вчителів, соціальних педагогів. При цьому недостатньо розробляються напрямки дослідження, які дотичні проблематиці, спрямованій на підготовку та становлення особистості соціального працівника. Вагомими фактором самопізнання та становлення соціального працівника як професіонала є професійна рефлексія.

В наукових розвідках порушуються питання необхідних особистісних рис соціального працівника та моделі ефективного соціального працівника (В.Бех, І.Пінчук, І.Мигович), проблеми професійної взаємодії як процесу цілеспрямованої комунікативної інтеракції між соціальним працівником і клієнтом, професіоналізму, продуктивності і ефективності діяльності спеціалістів з соціальної сфери. Ці аспекти суспільного буття широко висвітлюються в зарубіжній літературі (У.Лоренц, С.Шардлоу, Ш.Рамон та ін.), знайшли вони відображення і в вітчизняних дослідженнях (С.Толстоухова, В.Васильєв, А.Капська та ін.).

Дуже важливим напрямком наукових пошуків в галузі соціальної роботи є теоретико-методологічні, світоглядні основи цієї суспільної діяльності. Кроки, які здійснюються в цьому напрямку, на наш погляд, є недостатніми, відчувається потреба в більш глибокому розкритті не лише методологічних та технологічних основ соціальної роботи, а й ґрунтовному аналізі саме світоглядної її складової. В сучасній літературі дослідники звертаються до таких моментів, як зв'язок між соціальною роботою та

громадянським суспільством, акцентуючи увагу на ролі останньої в процесі становлення громадянського суспільства та соціальної держави (В.Бех, О.Горпинич, А.Сіленко, В.Коляденко). Ґрунтовною видається нам колективна монографія, створена під керівництвом В.Андрущенка, де філософсько-світоглядним аспектам соціальної роботи на тлі адаптивно-соціалізаційної теорії приділяється велика увага. В книзі відзначається: “У відповідь на актуальні суспільні запити в Україні розгортається соціальна робота – самостійна наука, навчальна дисципліна і напрям професійної діяльності. На етапі становлення для кожної теорії і пов’язаної з нею практичної сфери принципове значення має розробка її методологічних засад, з’ясування зв’язків зі спорідненими галузями наукового знання, визначення власного об’єкта, предметних сторін, змісту і методики. В процесі інституціоналізації важливу роль відіграє, зокрема, формування, уніфікація і правильне вживання категоріально-понятійного апарату кожної науки” [1, 36].

Щоправда, в літературі має місце й інша точка зору, згідно з якою “... теорія соціальної роботи має переважно прикладний характер. Вона не займається абстрактними пошуками, академізуванням, а вивчає живі соціальні факти, конкретний практичний досвід. Сукупність цих фактів є основою для наукового аналізу, узагальнень і висновків, дає змогу виявити й науково пояснити тенденції в розвитку досліджуваних подій і процесів, а отже, компетентно обґрунтувати управління однієї з найскладніших галузей соціальної сфери” [2, 34]. Така позиція авторів має право на існування, але ми вважаємо, що теорія має допомогти в налагодженні практичної діяльності, адже в соціальній роботі немає дрібниць: вирішальну роль тут відіграють як загальнонаукові основи соціального знання, так і володіння суто прикладними технологіями. Втім, величезне значення має й сама особистість соціального працівника, його психологічні та суто людські характеристики. Тому звернімося до такої суттєвої сторони фахової діяльності, як рівні психологічної готовності, професійна самоідентифікація, роль мотиваційних характеристик соціальних працівників та проблеми психоемоційного вигорання, фактори виникнення інтраперсональних конфліктів в контексті соціальної роботи, психологічної культури, здатності до емпатії.

В сучасній літературі проблемі психологічної готовності до виконання фахової діяльності присвячена чимала кількість досліджень. Але, незважаючи на певні розбіжності в позиціях авторів (тут не йдеться про кардинальне протистояння), вже існує думка про психологічну готовність як певний психічний стан, “передстартову активізацію” людини. Ця теза видається нам особливо актуальною, якщо екстраполювати її на таку складну, персоніфіковану, адресну та “енергозатратну” роботу, як соціальна.

Соціальна робота, як і будь-яка інша діяльність, вимагає цілого комплексу різноманітних умов та факторів, які повинні сприяти її ефективному виконанню. Насамперед, і це неодноразово відзначалося як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі, сама специфіка соціальної роботи потребує від людини особливого психічного складу, здатності до емпатії, уміння зосередитися на потребах і негараздах іншого. В психологічному аспекті здійсненню соціальної роботи повинна передувати так звана передстартова мобілізація, в процесі якої працівник ставить перед собою мету, оцінює умови, накреслює прийнятні шляхи і методи її досягнення, а також мотивацію дій та перспективну оцінку матеріальних, часових, духовних витрат.

Це важливо з огляду на специфіку соціальної роботи як практичної діяльності по підтримці, розвитку особистості, реабілітації індивідуальної і соціальної суб’єктивності людини. Адже серед функцій соціального працівника є не тільки виявлення осіб, які потребують соціально-медичної, юридичної, психологічної, матеріальної допомоги, а й сприяння інтеграції різних державних і недержавних організацій та закладів з надання соціально-економічної допомоги населенню; він повинен допомагати у сімейному вихованні; проводити роботу з пенсіонерами, інвалідами, людьми похилого віку, дітьми, зокрема важковиховуваними, молоддю. Соціальний працівник бере участь у роботі по створенню центрів соціальної допомоги, соціальної реабілітації; працює з неповнолітніми

правопорушниками та людьми, які повернулись з ув'язнення. Характер професійної діяльності вимагає від соціального працівника не лише знань з організації системи соціального забезпечення, законодавства, елементів соціології, психології та економіки, конкретних методик роботи з різними категоріями “клієнтів”, а й особистісної психологічної готовності до професійної діяльності.

Першою в цьому комплексі дій виступає готовність як засаднича передумова ефективного здійснення будь-якої функції. Важливою умовою формування готовності до будь-якої діяльності є наявність необхідних рис особистості, тобто її схильності та здібностей для виконання своїх функціональних професійних завдань. Але ця готовність формується через засвоєння загальних та професійних знань, напрацювання вмінь та навичок, удосконалення набутих та розвинених індивідуальних якостей особистості.

Як зазначають дослідники [3; 4], під готовністю до того чи іншого виду діяльності треба розуміти цілеспрямований вияв особистості, що включає її переконання, погляди, відношення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння та настанови. Готовність в такому разі досягається в процесі моральної, психологічної, професійної та фізичної підготовки, вона є результатом всебічного особистісного розвитку з урахуванням вимог, зумовлених особливостями професійної діяльності.

Готовність до діяльності – це складне соціально-психологічне явище, її можна розглядати як форму зв'язку професійної спрямованості з іншими важливими рисами особистості – світоглядом, життєвими настановами і духовними цінностями, а також з її морально-вольовою та емоційною сферами; вона передбачає також активну самоосвіту і самовиховання, прагнення до морального та фахового самовдосконалення.

Психологічна готовність в даному разі витлумачується як поєднання конкретних професійних чеснот особистості та намагання зробити їх змістом соціальної роботи, професійною метою.

Ще один компонент готовності – адекватна мотивація. Вона зумовлює позитивне ставлення до успішної професійної діяльності, необхідного обсягу спеціальних навичок, що визначають рівень сформованості професійних умінь та навичок.

В структурі готовності можна виділити і комплекс професійно-значущих якостей особистості, які включають здібності, характер, темперамент і характеристику психічних процесів.

Що ж до професійної готовності фахівця з соціальної роботи, то тут варто виділити два головних компонента: 1) суто професійна компетентність, яка включає когнітивний, емоційний та операціональний (поведінковий) аспекти. Професійно-особистісна компетентність соціальних працівників, особливо молодих, розглядається як сукупність знань, умінь, навичок, а також суто людських якостей соціального працівника, що відзначаються високим рівнем підготовки; 2) особистісна готовність до дій, яка є універсальною в усіх професіях соціального характеру. Особистісна і професійна готовність формується поступово протягом надбання професійного досвіду, постійного самовдосконалення [5; 6].

А.Мудрик зазначає, що процес підготовки фахівця, зокрема, соціального працівника, виступає одним із видів формування особистості, мета якого полягає у розвитку здібностей до відповідної діяльності та посилення морального компонента в мотивації. Тут же наголошується: чим вищого рівня досягає ця готовність до діяльності, тим ефективнішим буде процес взаємодії з клієнтом (цільовою групою). Справді фаховому рівню психологічної готовності соціального працівника відповідають професійно загострені й повноцінно розвинуті відповідні комунікативні властивості й якості особистості, які, по суті, є ситуативними, залежно від обставин вони “підказують”, як діяти найбільш оптимально. А.Мудрик виділяє різні наукові підходи до визначення проблеми готовності [6, 4–6].

Перший підхід акцентує увагу на таких аспектах готовності, як когнітивний, мотиваційний та емоційно-вольовий. Він використовується у працях, присвячених

вивченню готовності до професійної діяльності у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. Так, наприклад, готовність до участі у формуванні соціальної політики громадсько-політичних організацій можна розглядати як цілісний прояв особистості, що включає в себе знання з права, економіки, психології, методів соціологічного аналізу, вміння прогнозувати, організаторські та комунікативні уміння, здібності. Дану тезу рівною мірою можна віднести і до фахової підготовки соціальних працівників.

Другий підхід визначає готовність як функціональний стан, який сприяє успішній діяльності, забезпечує високий її рівень. На нашу думку, різниця між позиціями у витлумаченні психологічної готовності полягає в тому, що одні дослідники розглядають готовність до професійної діяльності в особистісному ракурсі, інші ж – на функціональному, як врахування, насамперед, стану психічних функцій. Але очевидно, що головною вимогою до наукової розробки проблем готовності є системний підхід, оцінка цілісності особистості. Відтак, психологічна готовність до праці – це не окрема якість людини, не окрема риса особистості. Це поєднання багатьох і дуже різноманітних взаємопов'язаних рис.

Ми не можемо не погодитися з А.Мудриком щодо права на життя саме трьохкомпонентної моделі психологічної готовності, де:

1) мотиваційний компонент – мотиви, які спонукають до діяльності в системі інформаційного суспільства через прагнення саморозвитку та самоактуалізації;

2) когнітивний компонент – сформованість умінь, необхідних для виконання функцій, яку ставить перед працівником інформаційне суспільство, формування компетентності, тобто вміння пристосовуватися до нових технологій (здійснювати рецепцію та трансфер технологій) за рахунок рівня освіти;

3) емоційно-вольовий компонент як відчуття, пов'язані з виконанням роботи та рішення, які приймає суб'єкт. Він присутній у тих відчуттях, що пов'язані з діяльністю та прийняттям рішень в сфері фахової діяльності [6, 4–6].

Відтак, в соціальній роботі, як і в будь-якій сфері діяльності, психологічна готовність фахівця є так само необхідною (а інколи – й більшою мірою), як при виконанні професійних обов'язків. Формування всіх трьох компонентів та встановлення динамічного зв'язку між ними є завданням освітніх технологій, особливо в галузі підготовки соціальних працівників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть. – К., 2001.
2. Лукашевич М.П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи. – К., 2003.
3. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом. – К., 2003.
4. Лоренц У. Соціальна робота в изменяющейся Европе: Амстердам – К., 1997.
5. Сила Т. Особливості суб'єктних характеристик учасників професійної інтеракції в соціальній роботі // Соціальна психологія. – 2005. – № 3(11).
6. Мудрик А.К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність // Практична психологія і соціальна робота. – 2006. – № 3.